

Două din premisele „marii literaturi”

Leonte Ivanov

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Автор данной статьи наблюдает особую роль, которую сыграли бедность и страдание в жизни Федора Михайловича Достоевского, для которого сумма в шесть тысяч рублей, по мнению поэта Иосифа Бродского, считалась гарантией великой литературы. Ее приобретение требовало от великого русского писателя больших душевных усилий и не случайно его герой находятя почти всегда, подобно самому писателю, в стесненных обстоятельствах.

O veche zicală rusească te sfătuiește să nu spui niciodată că n-ai s-ajungi sărac sau că n-ai să faci pușcărie, în vreme ce, într-una din creațiile sale târzii, poetul-soldat Gavriila Derjavin compara viața cu o roată în mișcare, ale cărei spițe se află când sus, când jos. Sînt, în fond, două expresii ale aceluiași sentiment de nesiguranță cu privire la ziua de mîine, ale caracterului iluzoriu al bogăției. Cum marii creatori sînt și firi vizionare, cele dintîi anticipări vor fi făcute, firește, cu privire la propriul lor destin. Or, „pentru a evita erorile de prognozare a viitorului”, cel mai bine era, în opinia lui Iosif Brodski, „să-l privești prin prisma sărăciei și a vinei”. Nimic mai adevărat în cazul lui Fiodor Mihailovici Dostoievski, unul din scriitorii-profeți ai Rusiei, scriitor pe care cele două spectre din pomenita zicală, al sărăciei și al închisorii, l-au bîntuit vreme de cîteva decenii. Bogat, creatorul *Omului din subterană* n-a fost niciodată; e drept, a ajuns la o anume bunăstare materială abia în ultimul deceniu de viață, după publicarea romanului *Demonii* și după succesul uriaș al *Jurnalului de scriitor*. În calitate de creator, a înțeles foarte bine că, pentru cititori, vor prezenta mai mult interes personajele aflate în disperată nevoie de bani, la limita subzistenței, față de cele private de griji, trăitorii pe picior mare, a căror viață „e lipsită de aura misterului”. Cu atît mai mult, cu cît aceste probleme ale sărăciei și suferinței, garanții ale unei literaturi de primă mărime, îi erau cît se poate de familiare, autorul parcursese el însuși mai toate treptele umilinței generate de lipsa de bani și muncise în permanență cu perspectiva creditorilor, a termenelor și a închisorii pentru datornici în față. De altminteri, cealaltă lume, a aristocrației de vîrf, a înalților demnitari și a Curții îi era necunoscută, de aceea nici nu apare în opera sa. Într-unul din eseurile consacrate lui Dostoievski, Iosif Brodski afirmă că suma la care visa romancierul, drept „echivalent moderat al unei existențe cumpătate, normale” (Brodski 2000: 11-12) pe timp de un an, era de șase mii de ruble (pentru comparație, aproximativ douăzeci de mii de dolari). Cele șase mii de ruble asigurau acele condiții pentru ca omul să se simtă om, iar lui, în calitate de

creator, confortul financiar pentru scrierea „marii literaturi”. Cum bine se știe, cu excepția *Fraților Karamazov* toate celelalte texte dostoievskiene au fost redactate în condiții materiale dintre cele mai precare, într-o tensiune și o încordare extreme, sub apăsarea întrebării „Cum să obții șase mii de ruble pentru a fi om?”, la fel de apăsătoare și aceasta, precum celelalte care circulau în epocă: „Ce-i de făcut?” sau „Cine-i de vină?”¹. Bogata corespondență a lui Dostoievski reflectă în detaliu zbuluciumul sufletesc al acestuia, cauzat, pe de-o parte, de obținerea banilor de subzistență, pe de alta, de dorința de a accede la cele șase mii de ruble, reper al demnității umane și, totodată, scriitoricești. Încă de pe când lucra la nuvela *Oameni sărmani*, viitorul romancier își făcuse o profesiune de credință din a nu face compromisuri pe tărîm artistic, „indiferent care ar fi fost situația”:

[...] am jurat că, de-ar fi să-mi ajungă cuțitul la os, nu mă voi pierde cu firea și nu voi scrie la comandă. Comanda te strivește, distruge totul. Vreau ca fiecare creație a mea să fie cu certitudine bună. Uită-te la Pușkin, la Gogol. N-au scris mult, dar ambilor li se pregătesc monumente. Gogol primește și acum pentru o coală de tipar 1 000 de ruble de argint, iar Pușkin, cum știi tu însuși, vindea fiecare vers pe un cervonet². De aceea, gloria lor, îndeosebi a lui Gogol, a fost cumpărată prin ani de sărăcie și foame³.

Conștient de valoarea sa ca scriitor, dar mai ales din pricina sărăciei și a datoriilor pe care, de trei ani, nu reușea să le achite, își depune în 1844 cererea de trecere în rezervă, renunță la cariera militară și se consacră în exclusivitate scrisului. Avea în față modelul Gogol nu doar sub aspectul literaturii, ci și al câștigului ce se poate obține de pe urma acestei profesii. Vor urma însă ani „de muncă pe brînci”, de amare deziluzii și boală, de noi datorii, iar apoi de închisoare în Fortăreața Petru și Pavel și de ocnă în Siberia, când banii primiți de la fratele său, Mihail Dostoievski, l-au ținut practic în rîndul celor vii. Experiența acumulată în tot acest timp, „în care viața l-a aruncat de nenumărate ori înapoi și încolo”, a reprezentat un capital uriaș, de care scriitorul se va servi în toate creațiile de mai târziu. „La ocnă, în cei patru ani, am reușit să deosebesc, printre tîlhari, oameni”, îi mărturisea el fratelui său.

Mă crezi: există caractere profunde, puternice, admirabile și cît de vesel a fost să descopăr, sub coaja groasă, aurul. Și nu unul, nici două, ci cîteva. Pe unele nu ai cum să nu le respecti, altele sînt de-a dreptul minunate... Cîte tipuri din popor am extras din ocnă, cîte caractere! M-am obișnuit cu ei și, de aceea, se pare, îi cunosc destul de bine. Cîte

¹ Ultimele două întrebări au dat, de altminteri, titlul unor cunoscute romane, semnate de N.G. Cernîșevski, respectiv de A.I. Herzen.

² Monedă de aur, în valoare de 5 sau 10 ruble. Prin comparație, Dostoievski primea pentru coala de autor de zece ori mai puțin față de Gogol.

³ Scrisoare către fratele său, Mihail Dostoievski, din 24 martie 1845 (traducerea noastră, după Dostoievski 1985₁: 107).

povești de-ale vagabonzilor și tâlharilor și, în genere, întreaga existență nenorocită și sumbră. Îmi va ajunge pentru volume întregi. Ce popor straniu. De altminteri, pentru mine timpul nu este pierdut. Dacă n-am reușit să cunosc Rusia, poporul rus îl cunosc bine, atât de bine, cum, poate, nu sînt mulți cei care-l știu. Dar aceasta este mica mea vanitate! Scuzabilă, sper⁴.

După revenirea în partea europeană a Rusiei, iar mai apoi la Petersburg, problema subzistenței și a obsedantei sume care să-i asigure liniștea necesară scrisului se reia. După moartea lui Mihail Dostoievski și crahul financiar al revistei „Epoha”, romancierul își asumă povara achitării tuturor datoriilor făcute în contul fostei publicații, iar imediat după aceea, pentru a scăpa de creditori și de amenințarea închisorii pentru datornici, pleacă pentru aproape un deceniu în străinătate. Rupt de Rusia, de limba, „oamenii și aerul acesteia”, Dostoievski va traversa una din cele mai dificile perioade din existență, când atacurile de epilepsie, lipsa acută de bani, pierderea fetei de nici un an, Sonia, și absența oricăror perspective îl fac să simtă „că se îndobitocește” și devine „tot mai mărginit”. Pentru depășirea momentului, una din soluții a reprezentat-o ruleta și iluzia că ar putea să câștige obsedanta sumă ce i-ar reda demnitatea de om. O alta, la fel de iluzorie, ar fi fost întoarcerea în țară:

Să mă întorc în Rusia, mi-e și greu să mă gândesc. N-am nici un fel de mijloace. Ar însemna să intru în închisoarea pentru datornici de cum ajung. Numai că acolo n-aș putea lucra. Cu epilepsia mea, n-aș putea suporta închisoarea, prin urmare nici să-mi văd de muncă în pușcărie n-aș putea. Cu ce voi plăti datoriile și cu ce voi trăi? Dacă creditorii mi-ar acorda un an de liniște (or, în trei ani, aceștia nu mi-au acordat nici măcar o lună de tihnă), m-aș apuca după acest an să le plătesc prin munca mea. Oricît de însemnate ar fi datoriile mele, ceea ce am achitat muncind nu e decît $\frac{1}{5}$ din cît le datorez. De aceea am și plecat, ca să pot lucra⁵.

S-a dovedit că această muncă îndrîjită la cărțile pe care le scria și natura sa religioasă i-au menținut trează speranța și l-au salvat în asemenea perioade de cumpănă. Dostoievski știa prea bine că „sărăcia nu-i un viciu”, după cum „nu există fericire în confort” și că tot ce va obține, inclusiv gloria literară, vor fi cu prețul unor mari suferințe și strădanii. În suflet, ideile i se nasc una după alta, din jarul lor se vor nutri, pe rînd, *Idiotul* și *Demonii*, un amplu articol consacrat criticului Belinski, romanul *Adolescentul*, proiectul de anvergură *Viața marelui păcătos*, concretizat ulterior în povestea *Karamazovilor*. Îl încearcă pentru ultima oară ispita jocului și a câștigului peste noapte, însă pierde ultimii bani și-și

⁴ Fragment din prima scrisoare de după ieșirea din ocnă, adresată pe 22 februarie 1854 lui Mihail Dostoievski (traducerea noastră, după Dostoievski 1985₁: 172).

⁵ Dintr-o scrisoare către prietenul său, Apollon Maikov, expediată din Milano pe 26 octombrie/ 7 noiembrie 1868 (traducerea noastră, după Dostoievski 1985₂: 321).

amanetează hainele. „S-a întâmplat cu mine un lucru extraordinar”, mărturisește cel lecuit de patimă, „a dispărut acea iluzie mîrșavă, care *m-a chinuit* aproape zece ani”.

În Rusia, familia Dostoievski va reveni în vara lui 1871, în special din dorința ca fiul pe care-l așteptau să se nască în țară⁶, dar și pentru că situația financiară a scriitorului începuse să dea semne de ameliorare. Oricum, pentru Fiodor Mihailovici, Apusul „clădit prin sînge și fier” nu mai prezenta interes: în dezvoltarea lui materială fără precedent, acesta „l-a pierdut pe Hristos”, s-a îndepărtat de spiritualitate. Întoarcerea scriitorului în mijlocul realităților rusești s-a dovedit de bun augur: orice fapt mărunț citit în presă ori surprins în cotidian îi furniza scriitorului avid de informații un sens istorico-filosofic sau un principiu moral demne de exploatat. În plus, prin editarea *Jurnalului de scriitor*, Dostoievski reușea să intre în sfîrșit în dialog cu cititorii, să urmărească ecoul pe care opiniile sale îl trezesc în conștiința semenilor. Scrisorile primite din cele mai îndepărtate colțuri ale Rusiei vorbesc despre faptul că *Jurnalul* „e citit cu aceeași venerație cu care se citește *Cartea Sfîntă*” și că destinatarii cuvintelor lui Dostoievski îi apreciau întîi de toate talentul scriitoricesc, „profundul umanism” și capacitatea de a desluși, în faptele petrecute în Rusia, fenomene viitoare. În scurt timp, autorul va deveni „figura cea mai reprezentativă a mișcării de idei” din respectiva țară, va dobîndi atributul de *scriitor-profet*, iar succesul ultimului său roman și discursul despre Pușkin, ținut în 1880, vor consfinți această glorie. Pe de-o parte, speriat, pe de alta, încîntat de o asemenea popularitate, Dostoievski îi relatează soției⁷ despre ecoul pe care l-a avut cuvîntul său cu privire la poetul omagiat la Moscova:

În dimineața aceasta a avut loc lectura discursului meu la „Societate”⁸. Sala era plină ochi. Nu, Ania, tu niciodată nu vei putea să-ți închipui, să-ți imaginezi acel efect pe care l-a produs! Ce sînt succesele mele petersburgheze! Nimic, *zero*, în comparație cu acesta! Cînd mi-am făcut apariția, sala a răsunit de aplauze și multă, foarte multă vreme nu mi-au dat voie să citesc. M-am plecat în fața lor, am făcut semne, cerînd să mi se permită să iau cuvîntul, nimic n-a ajutat: extaz, entuziasm (totul de la *Karamazovi*!⁹). În cele din urmă, am început să citesc: mă întrerupeau cu ropote de aplauze absolut la fiecare pagină, ba uneori și la fiecare frază. Am citit cu voce tare și cu patos. Tot ceea ce am scris despre Tatiana¹⁰ a fost primit cu încîntare... Cînd, în final, am proclamat *unirea oamenilor de pretutindeni*, sala a fost cuprinsă parcă de isterie – n-am să-ți pomenesc de urlete, de țipetele de entuziasm: oameni care nu se cunoșteau între ei plîngeau, boceau, se îmbrățișau și *jurau unul în fața altuia că vor fi mai buni, că, pe viitor, nu se vor mai urî unul pe altul și că o să se iubească*. Ordinea ședinței a fost dată peste cap: s-au repezit cu toții spre

⁶ Este vorba de Fiodor Fiodorovici Dostoievski, care se va naște pe 16 iulie.

⁷ Anna Grigorievna Dostoievskaia (1846-1918).

⁸ Societatea iubitorilor de literatură din Rusia.

⁹ Romanul *Frații Karamazov* apăruse chiar în acel an, 1880.

¹⁰ Desigur, Tatiana Larina, eroina romanului pușkinian *Evgheni Oneghin*.

mine, pe estradă: doamne simandicoase, studente, secretari de stat, studenți, toți aceștia mă îmbrățișau, mă sărutau... Chemările s-au prelungit o jumătate de oră, se fluturau batiste, deodată, ca să dau un exemplu, mă opresc doi bătrâni pe care nu-i cunoșteam: „Am fost dușmani unul cu celălalt vreme de 20 de ani, nici nu ne vorbeam, iar acum ne-am îmbrățișat și-am făcut pace. Dumneavoastră ne-ați împăcat, sînteți sfîntul nostru, prorocul nostru!”. „Prorocul, prorocul!”, se striga în mulțime. Turgheniev, despre care am strecurat o vorbă bună în discursul meu, s-a repezit să mă îmbrățișeze cu lacrimi în ochi. Annenkov a dat fuga să-mi strîngă mîna și să mă sărute pe umăr. „Sînteți un geniu, mai mult decît un geniu!”, mi-au spus amîndoi. Aksakov [Ivan] a urcat pe estradă și a anunțat publicul că discursul meu *nu e un simplu discurs, ci un eveniment istoric*¹¹.

Dostoievski a știut să desfacă lacătele ce zăgăzuiau drumul către sufletul omenesc și să le vorbească oamenilor despre probleme general-umane. Niciînd o voce atît de autorizată și de autoritară nu a rostit adevăruri într-un mod atît de direct și de simplu. De aici și interesul față de creația sa, interes care nu ține seama de nici un fel de barieră, fie ea de limbă, religie, cultură sau de orientare politică. Sărăcia și suferința care i-au alimentat opera, prin aceeași operă s-au și răscumpărat. „Marea literatură” n-a ținut seama de cele șase mii de ruble, s-a scris în tot acest timp.

Bibliografie

- Brodski, Iosif, *Despre Dostoievski*, în revista „Kitej-grad”, nr. 13 (17)/ 2000.
Достоевский, Ф.М., *Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Т. 28₁₋₂, *Письма*, Ленинград, 1985 г. [F.M. Dostoievski, *Opere complete în treizeci de volume*. Т. 28₁₋₂. *Scrisori*, Leningrad, 1985].
Достоевский, Ф.М., *Собрание сочинений в 15 томах*. Т. 15, *Письма 1834-1881*, Санкт-Петербург, 1996 г. [F.M. Dostoievski, *Opere complete în 15 volume*. Т. 15, *Scrisori 1834-1881*, Sankt-Petersburg, 1996].
Troyat, Henri, *Dostoievsky*, Fayard, Paris, 1960.

¹¹ Scrisoare din 8 iunie 1880. Dostoievski, (traducerea noastră, după Dostoievski 1996: 632-633).